

Разумова О.Г.

Донбаський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті представлено результати емпіричного дослідження проблеми духовно-ціннісного компонента професійної Я-концепції майбутніх педагогів. Розглянуто модель професійної Я-концепції майбутнього педагога, яка являє собою динамічну систему, що постійно розвивається в процесі професійного навчання та діяльності. Описано структуру запропонованої моделі, яка складається з п'ятьох компонентів: поведінкового компонента, у якому зображено особливості поведінки людини; когнітивного компонента, до якого належить професійне самопізнання; оцінного компонента, який містить професійну самооцінку та само ставлення; мотиваційного компонента, що відповідає за мотиви й цілі професійної діяльності; духовно-ціннісного компонента, до якого належать ціннісні орієнтації особистості педагога та його професійні цінності. Запропоновано порівняльний аналіз духовно-ціннісного компонента професійної Я-концепції студентів педагогічних закладів вищої освіти та викладачів закладів загальної середньої освіти. Завдяки методиці М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» досліджено змістові характеристики термінальних та інструментальних цінностей на вибірках студентів, які обрали професію педагога та вчителів загальноосвітніх шкіл. Окреслено перші та останні рангові позиції цінностей в обох вибірках. Виділено значущі термінальні цінності, а також термінальні цінності мінімального значення, спільні як для вчителів, так і для студентів. Визначено сфери статистично значущих відмінностей термінальних цінностей між учителями та студентами. Прокоментовано значущі інструментальні цінності, а також інструментальні цінності найменшої значущості, спільні для обох вибірок. Охарактеризовано статистично значущі відмінності інструментальних цінностей між учителями та студентами. Встановлено взаємовплив інструментальних тенденцій із певними домінуючими термінальними цінностями у студентів і вчителів. Визначено особливості розвитку ціннісних орієнтацій студентів.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, студенти, викладачі, інструментальні цінності, термінальні цінності.

Постановка проблеми. Українська система освіти перебуває в процесі значущих змін і трансформацій. Сучасне суспільство висуває нові вимоги до педагога – особистості активної, творчо мислячої, що володіє високим професійним потенціалом, яка вмє перетворювати дійсність, адаптуватися в умовах, що змінюються. Педагог-професіонал – це людина, у якої сформовано на високому рівні складники професійної Я-концепції. Важливим складником професійної Я-концепції людей, які обрали професію педагога, є саме духовно-ціннісний компонент, що передбачає ціннісні орієнтації, якими майбутні педагоги користуються у процесі проектування власного життя та професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше дослідники у структурі професійної Я-концепції виокремлюють три компоненти, які зображають різні її аспекти. Зазвичай це оцінний, поведінковий і когнітивний компоненти. Однак

деякі вчені відходять від традиційної трикомпонентної структури професійної Я-концепції, виділяючи в ній чотири або й більше складників. Зокрема, Т. Чупшева, досліджуючи акмеологічні особливості розвитку професійної самосвідомості менеджерів із роботи з персоналом, визначила чотири компоненти: когнітивний, емоційний, мотиваційно-цільовий та операціональний [4]. Н. Скрипникова також говорить про чотири компоненти професійної Я-концепції: когнітивний, емоційний, мотиваційний і творчий. [3]. Варто зазначити, що дослідниця, виділяючи творчий компонент, водночас залишає поза увагою поведінковий аспект професійної Я-концепції.

Цікаву позицію висуває С. Паламар, яка вказує цінності, якими керується майбутній педагог у процесі професійного навчання; вони пов'язані не тільки з його світоглядною позицією, а й з його особистісними пріоритетами, та зображають визнання оволодіння глибокими уявленнями про час і

простір як цінності життєвої необхідності та важливість вчасного формування їх у своїх учнів [2].

У дослідженні ми розглядаємо модель професійної Я-концепції майбутнього педагога як динамічну систему, яка постійно розвивається в процесі навчання та діяльності й містить такі компоненти:

– поведінковий компонент, у якому ми зображаємо особливості поведінки майбутнього педагога в тій чи іншій ситуації, самостійність, самоефективність, можливість самоорганізації, спроможність розв'язувати певні конфліктні ситуації;

– когнітивний компонент, до якого відносимо професійне самопізнання, пізнання себе через розуміння інших, – це можуть бути як учні, так і колеги, також сюди входить процес усвідомлення себе в професії;

– оцінний компонент, до якого входить самооцінка, оцінка себе як професіонала, професійне самоставлення, самоповага, відчуття ефективності та компетентності;

– мотиваційний компонент передбачає мотиви та цілі професійної діяльності, мотиваційну готовність розвитку своєї особистості, створення позитивних перспектив свого майбутнього;

– духовно-ціннісний компонент передбачає ціннісні орієнтації особистості педагога, професійні цінності, професійну спрямованість і ставлення вчителя до педагогічної діяльності

Постановка завдання. У статті представлено дослідження духовно-ціннісного компонента професійної Я-концепції студентів – майбутніх педагогів. Ціннісні орієнтації є компонентом не тільки свідомості, але й поведінки, життєвим здобутком індивіда, одним із центральних особистісних утворень, що детермінують процес становлення духовності, визначають мотиваційну поведінку особистості та перебіг її діяльності [1]. Зниження значення духовних цінностей породжує в суспільстві серйозне занепокоєння, оскільки знижується рівень духовності, а відсутність ефективних програм становлення духовності особистості спонукає до їх створення та впровадження в практику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення особливостей розвитку ціннісних орієнтацій студентів проходило на базі Горлівського інституту іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету та здійснювалося за допомогою методики М. Рокіча «Ціннісні орієнтації». Основу вибірки утворили 49 педагогів і 51 студент. Основою нашого дослідження є порівняння одержаних нами показників на вибірці студентів із показниками, одержаними на вибірці вчителів.

Аналіз термінальних цінностей студентів показав, що перші позиції посіли такі життєві цінності, як «Здоров'я» ($M=2,61$), «Любов» ($M=7,25$), «Розвиток» ($M=7,45$) та «Щасливе сімейне життя» ($M=7,94$), а найбільш високими показниками, що вказували на останні позиції в рейтингу цінностей, студенти оцінили такі сфери життя, як «Щастя інших» ($M=13,65$), «Краса природи» ($M=13,45$), «Розваги» ($M=12,18$), «Суспільне покликання» ($M=11,84$), «Творчість» ($M=11,18$). Отже, для сучасного студента важливо мати міцне здоров'я та щасливу сім'ю, однак важливо також приділяти увагу особистому розвитку.

У вчителів перші позиції посіли такі термінальні цінності, як «Здоров'я» ($M=2,90$), «Щасливе сімейне життя» ($M=6,46$) та «Активне діяльне життя» ($M=6,63$). Останні позиції посіли такі термінальні цінності, як «Щастя інших» ($M=14,50$), «Краса природи» ($M=13,35$), «Розваги» ($M=12,02$) та «Суспільне покликання» ($M=11,75$).

Вивчення результатів, загалом, показало подібність між студентами та вчителями в наданні пріоритетів серед запропонованих цінностей. Зокрема, перші рангові позиції й у вчителів, й у студентів посіли одні й ті ж сфери життя: «Здоров'я» (відповідно $M=2,90$ та $M=2,61$), «Щасливе сімейне життя» (відповідно $M=6,46$ та $M=7,94$), «Активне діяльне життя» (відповідно $M=6,63$ та $M=9,25$) (див. мал. 1 та 2).

Останні рангові позиції й у вчителів, й у студентів посіли одні й ті ж цінності в порядку зниження: «Щастя інших», «Краса природи», «Розваги» та «Суспільне покликання».

Порівняльний аналіз показників вираженості термінальних цінностей показав тільки дві сфери, за якими було визначено статистично значущі відмінності між учителями та студентами – «Активне діяльне життя» ($t=2,89$; $p \leq 0,01$) та «Розвиток» ($t=3,01$; $p \leq 0,01$). Отже, студенти, на відміну від учителів, більшою мірою прагнуть до саморозвитку ($7,45 \pm 4,45$ у студентів проти $10,00 \pm 3,96$ у вчителів), меншою мірою – до активного діяльного життя ($9,25 \pm 4,86$ у студентів проти $6,63 \pm 4,11$ у вчителів). Це можна пояснити тим, що у студентів, на відміну від учителів, є певна невизначеність стосовно свого майбутнього життя та професійного становлення.

Цікавим виявився рейтинговий розподіл інструментальних цінностей, тобто засобів реалізації цілей. До найбільш привабливих стратегій було віднесено такі інструментальні цінності, як «Вихованість» ($M=6,80$) і «Життєрадісність» ($M=7,86$). У студентів найменшу значущість одер-

жали такі стратегії, як «Непримиренність до вад власних та оточення» ($M=14,08$), «Високі вимоги до себе та оточення» ($M=13,51$) та «Чесність» ($M=10,69$). У вчителів найбільш популярними стратегіями досягнення цілей виявилися такі: «Вихованість» ($M=4,42$), «Охайність» ($M=6,13$), «Тверда воля» ($M=7,54$) та «Життєрадісність» ($M=7,65$). Найменш популярними стратегіями були «Високі вимоги до оточення» ($M=13,33$), «Непримиренність до вад власних та оточення» ($M=13,21$), «Терпимість» ($M=12,02$), «Чесність» ($M=11,35$) і «Широта поглядів» ($M=11,15$).

Порівняльний аналіз показників вираженості інструментальних цінностей показав такі сфери, за якими було визначено статистично значущі відмінності між учителями та студентами: «Охайність» ($t=3,49$; $p\leq 0,001$), «Сміливість в обстоюванні власної думки» ($t=2,33$; $p\leq 0,05$), «Терпимість» ($t=2,49$; $p\leq 0,01$), «Широта поглядів» ($t=2,02$; $p\leq 0,05$). Студенти, на відміну від учителів, більшою мірою вказували на схильність проявляти сміливість, обстоювати власну думку та бути широко освіченими.

З метою визначення превалюючих стратегій під час досягнення досліджуваними певних життєвих цілей ми застосували кореляційний аналіз, що здійснювався за допомогою коефіцієнта кореляції r -Пірсона. Ми проаналізували й визначили інструментальні тенденції, які найбільшою мірою пов'язувалися з певними домінантними термінальними цінностями. Зупинімося на результатах, одержаних на вибірці студентів.

Аналіз показників кореляцій свідчить про відсутність у студентів «стійких» і «характерних» стратегій досягнення життєвих цінностей, на відміну від учителів. Ми не виявили стратегій, до яких постійно зверталися б студенти під час досягнення ними життєвих цілей. Наприклад, у прагненні студентів до міцного «здоров'я» ($r=-0,24$; $p\leq 0,1$) та «розвитку» ($r=0,26$; $p\leq 0,1$) стратегія «охайність» траплялася тільки у двох випадках. Така ж частота обрання спостерігалася й щодо стратегії «незалежність», яка негативно пов'язувалася з термінальними цінностями «Розвиток» ($r=-0,31$; $p\leq 0,01$) та «Щаслива родина» ($r=-0,24$; $p\leq 0,1$). У вчителів спостерігалася стійкість у застосуванні одних і тих же стратегій у досягненні різних життєвих цілей.

Термінальна цінність «Здоров'я», що посіла перше рангове місце серед запропонованих, на статистично значущому рівні *позитивно* корелювала з такими стратегіями поведінки, як: «Вихованість» ($r=0,77$; $p\leq 0,001$), «Терпимість» ($r=0,50$;

$p\leq 0,001$), «Тверда воля» ($r=0,46$; $p\leq 0,001$) та «Ефективність у справах» ($r=0,31$; $p\leq 0,05$) і *негативно* – зі стратегіями «Незалежність» ($r=-0,30$; $p\leq 0,05$), «Високі вимоги до себе та оточення» ($r=-0,76$; $p\leq 0,001$), «Непримиренність до хиб» ($r=-0,66$; $p\leq 0,001$), «Обстоювання власної думки» ($r=-0,42$; $p\leq 0,01$) та «Чутливість» ($r=-0,32$; $p\leq 0,01$). Отже, прагнення до міцного здоров'я є тим більшим, чим більше у пріоритетах постають такі «інструменти», як правильне виховання, терпимість людини, наявність твердої волі та ефективність людини у справах; і меншої значущості набувають незалежність, високі вимоги до себе, непримиренність тощо. Термінальна цінність «Щаслива сім'я», що посіла друге рейтингове місце, на статистично значущому рівні *позитивно* корелювала з такими способами досягнення, як «Вихованість» ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), «Тверда воля» ($r=0,32$; $p\leq 0,05$) та «Життєрадісність» ($r=0,49$; $p\leq 0,001$); *негативно* – із такими, як «Високі вимоги до себе та оточення» ($r=-0,66$; $p\leq 0,001$) і «Непримиренність до хиб оточення» ($r=-0,48$; $p\leq 0,001$). Отже, прагнення до утворення щасливої родини досягається завдяки вихованості людини, її життєрадісності та прояву твердої волі, а гальмуванням виступають такі стратегії, як «Високі вимоги до оточення» та «Непримиренність до хиб».

Прагнення до активної діяльності у вибірці студентів корелювала тільки зі стратегією «Самоконтроль» ($r=-0,24$; $p\leq 0,1$). Отже, на думку студентів, активна діяльність повинна узгоджуватися зі спонтанністю; тому чим більшим є прагнення до активності, тим менше місця залишається для самоконтролю.

У вчителів, як зазначалося вище, спостерігалася певна стійкість у застосуванні одних і тих же стратегій під час прагнення до реалізації різних термінальних цінностей. Значно ширший репертуар стратегій визначили у відповідях учителів для реалізації термінальної цінності «Здоров'я». Зазначена цінність на статистично значущому рівні *позитивно* корелювала з такими поведінковими стратегіями, як «Вихованість» ($r=0,77$; $p\leq 0,001$), «Терпимість» ($r=0,50$; $p\leq 0,001$), «Тверда воля» ($r=0,46$; $p\leq 0,001$) та «Ефективність у справі» ($r=0,31$; $p\leq 0,05$). Негативні коефіцієнти кореляцій було встановлено з такими інструментальними цінностями, як «Незалежність» ($r=-0,30$; $p\leq 0,05$), «Високі вимоги до себе та оточення» ($r=-0,76$; $p\leq 0,001$), «Непримиренність до хиб» ($r=-0,66$; $p\leq 0,001$), «Обстоювання власної думки» ($r=-0,42$; $p\leq 0,01$) та «Чутливість» ($r=-0,32$; $p\leq 0,01$). Отже, чим більше прагнення до здоров'я, тим більше

використовуються такі «інструменти», як вихованість, терпимість, тверда воля, ефективність у справах, і менше – незалежність, високі вимоги, непримиренність до хиб, обстоювання власної думки та чутливість.

Термінальна цінність «Щаслива сім'я», що посіла у відповідях учителів другу позицію, позитивно корелювала з такими стратегіями, як «Вихованість» ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), «Тверда воля» ($r=0,32$; $p\leq 0,05$) та «Життєрадісність» ($r=0,49$; $p\leq 0,001$). Негативні кореляції виявили у зв'язках із такими інструментальними цінностями, як «Високі вимоги до себе й оточення» ($r=-0,66$; $p\leq 0,001$) та «Непримиренність до хиб» ($r=-0,48$; $p\leq 0,001$). В уявленнях учителів щасливе сімейне життя можливе за умови дотримання вихованої поведінки, твердої волі, життєрадісності й неможливе, якщо висувати високі вимоги до себе й оточення й застосовувати стратегію непримиренності до хиб.

Термінальна цінність «Активна діяльність», незважаючи на популярність у вибірці учителів (третє рангове місце), дуже скромно розкрила себе через інструментальні цінності – тільки через зв'язок зі стратегією «Охайність» ($r=-0,26$; $p\leq 0,1$).

Категорія «Любов», що за популярністю у відповідях учителів посіла четверте місце, схоже корелювала з тими ж стратегіями, що й у випадках кореляцій термінальної цінності «Щаслива сім'я» (такого не спостерігалось у вибірці студентів). Як і цінність «Щаслива сім'я», категорія «Любов» на статистично значущому рівні позитивно пов'язувалась із такими інструментальними цінностями, як «Вихованість» ($r=0,55$; $p\leq 0,001$), «Ефективність у справах» ($r=0,51$; $p\leq 0,001$), «Широта поглядів» ($r=0,40$; $p\leq 0,01$) та негативно – зі стратегіями «Високі вимоги до себе та оточення» ($r=-0,39$; $p\leq 0,01$), «Непримиренність до хиб власних та оточення» ($r=-0,37$; $p\leq 0,01$) та «Обстоювання власної думки» ($r=-0,31$; $p\leq 0,05$).

Прагнення до розвитку (четверта позиція у списку термінальних цінностей) на статистично значущому рівні пов'язувалась тільки зі стратегією «Широта поглядів» ($r=0,31$; $p\leq 0,05$) та на рівні статистичної тенденції – зі стратегією «Обстоювання власної думки» ($r=-0,24$; $p\leq 0,1$). Отже, роз-

виток гарантований, якщо проявляєш інтерес до різних аспектів світу й водночас маєш толерантне ставлення до подій, за якими спостерігаєш.

Висновки. Проаналізувавши отримані результати, можна зробити певні висновки. Є схожість між студентами та вчителями в наданні пріоритетів серед запропонованих термінальних цінностей. Зокрема, і для студентів, і для учителів пріоритетними є здоров'я, щасливе сімейне життя, розвиток, активне діяльне життя. Останні рангові позиції й у учителів, і у студентах посіли одні й ті ж цінності, зокрема щастя інших, краса природи, розваги, суспільне покликання. Порівняльний аналіз показників вираженості термінальних цінностей свідчить про тільки дві сфери, за якими були визначені статистично значущі відмінності між учителями та студентами: активне діяльне життя та розвиток. Отже, студенти, на відміну від учителів, більшою мірою прагнуть до саморозвитку, меншою – до активного діяльного життя. Розподіл інструментальних цінностей, тобто засобів реалізації цілей, показав, що до привабливих стратегій студенти віднесли такі інструментальні цінності, як «Вихованість» і «Життєрадісність». Найменшу значущість одержали такі стратегії, як «Непримиренність до хиб власних та оточення», «Високі вимоги до себе та оточення» та «Чесність».

У учителів найбільш популярними стратегіями досягнення цілей виявилися такі: «Вихованість», «Охайність», «Тверда воля» та «життєрадісність». Найменш популярними стратегіями були такі: «Високі вимоги до оточення», «Непримиренність до хиб власних та оточення», «Терпимість», «Чесність» і «Широта поглядів».

Порівняльний аналіз показників вираженості інструментальних цінностей показав сфери, за якими було визначено статистично значущі відмінності між учителями та студентами: «Охайність» «Сміливість в обстоюванні власної думки», «Терпимість», «Широта поглядів». Студенти, на відміну від учителів, більшою мірою вказували на схильність проявляти сміливість, обстоювати власну думку та бути широко освіченими.

Кореляційний аналіз показав відсутність у студентів «стійких» і «характерних» стратегій досягнення життєвих цінностей, на відміну від учителів.

Список літератури:

1. Галузяк В.М. Педагогічна підтримка розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів. *Особисто-професійний розвиток майбутнього вчителя* : монографія / Акімова О.В., Галузяк В.М. та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. С. 40–80.
2. Паламар С.П. Проблема формування духовно-моральних цінностей студентів в умовах освітнього середовища. *Освітологічний дискурс*. № 3–4 (18–19). 2018. С. 221–233.

3. Скрипникова Н.Б. Оптимизация процесса развития профессионального самосознания предпринимателей : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 19.00.13. Москва, 2004. 147 с.

4. Чупшева Т.А. Акмеологические особенности развития профессионального самосознания менеджеров по работе с персоналом : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология развития, акмеология». Ульяновск, 2004. 20 с.

Razumova O.G. PECULIARITIES OF THE SPIRITUAL AND VALUE COMPONENT OF PROFESSIONAL SELF-CONCEPT OF FUTURE TEACHERS

The article presents the results of an empirical study of the spiritual value component in the professional self-concept of prospective teachers. The model of professional self-concept of the future teacher is considered, which is a dynamic system that is constantly evolving in the process of professional training and activity. The structure of the proposed model is described, which consists of five components: behavioral component, which reflects the characteristics of human behavior; cognitive component, which includes professional self-knowledge; evaluation component, which contains professional self-esteem and self-assessment; motivational component responsible for motives and goals of professional activity; and the spiritual-value component, which includes the value orientations of the teacher's personality and his professional values. It offers and describes a comparative analysis of the spiritual value component in the professional self-concept of students of pedagogical institutions of higher education and teachers of secondary schools. The conducted research examined the essential characteristics of terminal and instrumental values in samples of students and teachers. It specified the first and last rank positions of the values in the two samples. The terminal values common to both teachers and students were classified into the most essential and the least important. The areas of statistically significant differences between the teachers and the students were found for the terminal values. The instrumental values common to both samples were also classified into the most essential and the least important. Statistically significant differences between the teachers and the students were determined with regard to the instrumental values. The study has established interdependence between the instrumental tendencies and some of the dominant terminal values of the students and the teachers. The findings have specified the peculiarities of the students' value orientation development.

Key words: value orientations, students, teachers, instrumental values, terminal values.